

3. Czermińska M. Kategoria miejsca autobiograficznego w literaturze doby emigracji // *Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku / pod red. H. Gosk.* — Kraków: Universitas, 2012. — S. 41–57.
4. Kalin A. Polsko-niemieckie pogranicza literackie: geopolityczne reorientacje w polskiej literaturze powojennej — rekonesans // *Nowy regionalizm? Badawczy rekonesans i zarys perspektyw / M. Mikołajczak, E. Rybicka (red.).* — Kraków, 2013.
5. Kłoskowska A. Otwarte i zamknięte postawy w sytuacji pogranicza // *Kultury narodowe u korzeni / Antonina Kłoskowska.* — Warszawa: PWN, 1996.
6. Tuan Yi-Fu *Przestrzeń i miejsce*; [przeł. A. Morawińska, wstęp K. Wojciechowski], Warszawa: PIW, 1987.
7. Габор В. Екзотичний східний світ, відчутий серцем українки: мозаїка // Яблонська С. Чар Марока; 3 країни рижу та опію; Далекі обрії: Подорожні нариси. — Львів: Піраміда, 2015. — С. 7–20.
8. Полежаєв Ю. До витоків тревел-журналістики в Україні: література мандрів // *Соціальні комунікації.* — 2012. — № 4 (12). — С. 109–113.

Places of Attachment and Spatial Existence — Travelogs by Sofiia Yablonska

The article presents the figure of Sofiia Yablonska (1907-1971) — a Ukrainian traveler, reporter, journalist, writer born in Galicia. It is one of the most fascinating figures in the history of Ukrainian literature, almost completely absent in literary reception. Migration is her choice and the type of biographical and literary-geographical experience, but also the experience written from the female perspective.

Key words: Sofiia Yablonska, women's travel writing, autobiography.

УДК 821.161.2Вовк

Ольга Смольницька (Київ)

МІФОПОЕТИКА ЛІРИКИ ВІРИ ВОВК: ЕСЕМА І МІФОЛОГЕМА

У статті вперше презентується проблема есеми і міфологеми в неоміфологічному аспекті на матеріалі Віри Вовк. Методологія широка і апелює до сучасності. Як методи використані христологія і маріологія. Порівняні вербальний аспект (лірика) і образи матеріального народного мистецтва у творах В. Вовк.

Ключові слова: неоміфологізм, міф, «не-міф», міфопоетика, есема, міфологема, медитативність, Віра Вовк.

Дослідження міфопоетики і неоміфологізму в сучасному українському літературознавстві зумовлене підвищеним інтересом до постструктуралізму, психоаналізу та інших студій, причому звертається увага переважно на здобутки французької та американської школи (за поодинокими винятками — швейцарської). У сучасній науці від 90-х рр. ХХ ст. спостерігається прагнення проаналізувати український фольклор, міф, ритуал відповідно до нових запитів. Відповідно, розвивається концепція неоміфологізму. Це перспективно, хоча, як зазначає Яна Погрібна, визначення неоміфологізму запроваджено в науковий обіг нещодавно й активно не використовується [6, с. 9]. З одного боку, це створює труднощі, але з другого — сприяє новим експериментам і розширенню апарату.

Цінне те, що у вітчизняній школі залучається релігієзнавчий контекст, і, що дуже важливо, задіюється філософська методологія. Варто відзначити праці Оксани Забужко, Ніли Зборовської, Ярослава Поліщука, Анатолія Нямцу, Зоряни Величко, Ірини Костюк, Тетяни Мейзерської, Наталі Слухай, Ірини Фрис та ін. У новітніх українських дослідженнях звертається увага на

здобутки Фрідріха Шеллінга, Зигмунда Фрейда, Карла Густава Юнга, Мірчі Еліаде, Володимира Проппа, Олексія Лосєва, Єлеазара Мелетинського, Джорджа Кемпбелла, Ольги Фрейденберг та ін. Відтак, з позицій міфу розглядається творчість як класиків (Тараса Шевченка, Лесі Українки), так і модерних авторів, у тому числі кінця XX — початку XXI ст. У цьому плані цікаві дослідження творчості Віри Вовк (Віри Лідії Катерини Селянської, 1926 р. н.) — української письменниці в Ріо-де-Жанейро. Традиційно творчість Віри Вовк зараховують до Нью-Йоркської групи (НЙГ), але специфіка авторки ширша, ніж один напрям (узагалі про єдину структуру НЙГ можна казати дуже умовно).

Багатовекторна творчість В. Вовк насичена символами, знаками, алюзіями, міфологемами, міфемами тощо, причому така насиченість виступає як творчий принцип. З позицій символу і знаку поезію В. Вовк розглядав Олександр Астаф'єв; цей самий дослідник, а також Ірина Жодані, звертали увагу на інтермедіальний аспект лірики цієї письменниці. Сакральна символіка в прозі В. Вовк стала об'єктом дослідження Юлії Григорчук. Праці Лариси Залеської Онишкевич, Ігоря Калинця, Тадея Карабовича, Софії Майданської, Світлани Ожарівської, Тетяни Остапчук, Валерія Шевчука та ін. окреслюють творчий метод авторки, проте, з огляду на велику творчу продуктивність і еволюцію В. Вовк, багато питань вимагають дослідження. Зокрема, це есема і міфологема у творчості В. Вовк. Враховуючи обсяг статті, беремо до уваги тільки поезію В. Вовк.

Мета статті — аналіз міфологеми і есеми як компонентів міфопоетики у ліриці В. Вовк. Відповідно до мети ставляться такі завдання: 1) дати огляд досліджень питань про символ тощо у поезії В. Вовк; 2) простежити взаємоперехід есеми і міфологеми у ліриці авторки; 3) окреслити генетично-контактні передумови формування специфічного творчого методу В. Вовк, звернувшись до принципів первісної культури.

Для того, щоб з'ясувати, яким чином реалізуються есема і міфологема в ліриці В. Вовк, потрібно застосувати не лише текстологічний, але й історико-культурний підхід. На жаль, обсяг статті не дає можливості розглянути всі есеми і міфологеми творчості В. Вовк, тому дослідження присвячене лише окремим питанням. Зокрема, слід окреслити джерельну базу.

Аналізуючи поезію В. Вовк у контексті творчості Нью-Йоркської групи (і водночас відзначаючи неоднорідність членів НЙГ), О. Астаф'єв наголосив на феномені «безреферентної лірики» [1, с. 3] як особливості митців такого напрямку. На його думку, у цих текстах спостерігається обертання «довкола осі “особистість — маса”» [1, с. 4]. Отже, звідси випливає питання індивідуальності в ліриці В. Вовк. Ця поезія споглядальна (навіть медитативна), схильна до епічної розповіді — але водночас лірична героїня виразно забарвлює пізнаваний світ індивідуальним началом.

Цю лірику можна розглядати як камерну, проте вона у жодному разі не є твором суто для себе, «річчю в собі» (аналогічно — товариство «вежі слонової кістки» у латиноамериканських модерністів). Інтелектуалізм, елітарність, символіка, причому складні, які постають у поезії В. Вовк, зрозумілі не всім, проте сама авторка закликає реципієнта домислити запропоноване йому в оповіді. Звідси можуть бути звинувачення в «незрозумілості».

Розглядаючи творчість В. Вовк у контексті сучасних українських студій (з-поміж яких вирізняються психоаналітичні й постструктуралістські), можна проаналізувати як стиль самої письменниці (причому і як «чистого» митця), так і наукову методологію «материкових» дослідників. Зокрема, Н. Зборовська в рецензії на монографію О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» застосовує докладно проаналізований М. Епштейном термін «есема»: «Основною одиницею для вибудови свого тексту авторкою береться есема, що протистоїть традиційній патріархальній міфологемі» [5, с. 69]. Отже, дослідниця розводить ці два поняття. Але якщо в О. Забужко справді можна виокремити опозицію есема vs міфологема (причому міфологемі в інтерпретації самої авторки), то у В. Вовк і як письменниці, і як науковця ці два терміни не суперечать один одному. Найпевніше, у традиціях неоміфологізму і магічного реалізму як есема, так і міфологема (а також метафора, алюзія тощо) для В. Вовк однаково важливі, оскільки виконують функцію моделювання різнобічної реальності, причому на кількох щаблях (якщо врахувати сфери свідомого і несвідомого). Саме це стверджував Михайло Епштейн про літературу XX ст. (на прикладі Максиміліана Волошина і Марини Цветасової), називаючи цей період Новим часом: «...тільки такий образ, який “міф” і одночасно

“не-міф”, може вважатися цілісним і достовірним для свідомості Нового часу» [9, с. 361]. Те ж саме стосується творчого методу В. Вовк, кристалізованого в свідомості її героїв. Скажімо, у збірці «Жіночі маски» персонажі не застигли міфологеми, а образи, які еволюціонують під час розгортання сюжету. Ця тенденція простежується й в інших збірках В. Вовк, підхід розвивається і ускладнюється.

Визначення міфу та його специфіка, навіть амбівалентність, точно відзначена О. Фрейденберг: він «...анітрохи не схожий на свій зміст. Його морфологія є, як і будь-як форма, такою мірою трансформованою, іншою якістю внутрішнього сенсу, що без наукового аналізу важко повірити в їх органічну єдність» [8, с. 60] (переклад мій. — О. С), і наголошує на метафоричності міфу, пояснюючи, що, наприклад, сонце у міфі — це не конкретно сонце [8, с. 61]. В уявленні дослідниці міф не архетип, а система метафор [8, с. 60]; натомість сучасні літературознавство, філософія, психологія, релігієзнавство схильні виводити міф з архетипу.

Міфологема у В. Вовк навіть пов'язана з есею: у першому випадку це не вигадка і не просто ілюзія, витвір фантазії, а повноправне дійство, інша реальність. У творах письменниці реальне все, причому один вимір непомітно перетікає в інший. Це не лише підхід латиноамериканського магічного реалізму, але й опертя на рідні архетипи. Зокрема, якщо, до порівняння, архаїка віршів Патриції Килини (теж членкині НІГ), високо оцінюваних самою В. Вовк, більше статична, то в аналізованій авторки впадає у вічі динаміка сюжету чи змалювання образу. Наприклад, міфологема Христа (або Діви Марії, або Святої Родина, або певних святих) варіюється відповідно до сучасності: відповідно до бувальщин народного католицизму або православ'я, названі герої можуть поставати в подібні звичайних людей. На особливу увагу заслуговує Богоматір, яка може виступати як міфологема і як есема водночас, знаменуючи пошуки емігранткою стабільності в пограничній ситуації.

Уже не раз згадувалося, що досі немає єдиного визначення міфологеми (на відміну від архетипу), і що термін «міфологема» часто вживається як синонім до понять «концепт», «ідеологема» або «архетип» [2, с. 110] (і навіть «символ»). Услід за Юлією Івановою (яка досліджувала архетип і міфологеми на матеріалі прози Джеймса Джойса) З. Величко резюмує, що міфологема має етноспецифічний характер, а, отже, кожний етнос (зокрема галицький, який стосується В. Вовк) має свої міфологеми [2, с. 112]. Ці міфологеми становлять динамічну систему, яка може модифікуватися, проте первні в ній незмінні.

Досліджуючи міфологеми у творчості В. Вовк, варто звернути увагу на здобутки матеріальної культури як доказ первісного мислення (а міфологема якраз пов'язана з цією добою). Так, Світлана Стоян пояснює принцип артефактів первісного символізму: «...вже перші знахідки... на час їх створення були речами, органічно включеними у сферу первісних обрядів, ритуалів: вони були невід'ємною частиною міфологічного сприйняття всесвіту і, звісно, не сприймалися лише як твори мистецтва» [7, с. 266]. Це стосується анонімних витворів і доби Середньовіччя, і Ренесансу, і подальших епох. Наприклад, відомі сакральні дерев'яні скульптури в Галичині (наприклад, гуцульська Богоматір, часто згадувана В. Вовк, — архангели та ін.) за життя їхніх невідомих авторів не сприймалися як шедеври, і лише через певний час стали вважатися такими. Естетизм і ритуал були щільно пов'язані. Аналогічно можна говорити про бразильське декоративно-прикладне мистецтво (прикраси, фетиші тощо). Обидва приклади ще й нагадують про народний католицизм. Хоча первісне мистецтво «дорефлексивне» [7, с. 267], але сакральна функція пов'язана з медитативністю, що буде розглянуто нижче.

Говорячи про сакральність, треба зауважити, що при поданні як язичницьких, так і християнських реалій В. Вовк реалізує міфологеми героя і тотема. Тотем — Гуцульщина, Бойківщина та реалії, пов'язані з ними; у ширшому контексті це — уся Україна; також це елементарні речі національної культури (гердани, пацьорки тощо), а у ширшому розумінні — християнська віра, святі покровителі ліричної героїні.

На особливу увагу заслуговує маріологічний принцип лірики В. Вовк. Богородиця (Богоматір) у творчості письменниці подана широко та відповідно до принципу народного католицизму. Слід зазначити, що і греко-, і римо-католицький світогляд об'єднує культ Діви Марії (тоді як у православ'ї він не виокремлений, хоча Божа Мати, звичайно, ушановується). Про особливе вшанування культу Пречистої в Бразилії свідчить уже той факт, що серед

230 українських католицьких церков у цій країні «найбільше названо на честь Матінки Божої» [4, с. 219]. Оскільки православні в Бразилії становлять меншину, і сама В. Вовк — греко-католичка, — варто зупинитися лише на католицькій специфіці маріології.

У вічі впадає амбівалентність міфологеми: католицька екстатичність — але в інших поезіях лагідність і акцентуація на лагідному родинному світі («Молебень до Богородиці», опис дитинства і юності Пречистої). Ще в ранній творчості поетеси виникає прагнення норми — як у вірші «Бажання»: «Щоб нас зустрічав удома теплий погляд з ікони, / Тихе світло червоної лампадки, / Спокій святих і порядок вишивок» [3, с. 92]. Впливає католицька символіка троянди — квітки Богоматері: «Чи може молитися мені, як у середньовіччі, / Коли віруючих молитви / Ставали трояндами, ризами, коронами / Для Марії і малого Ісуса?» (рання збірка «Зоря провідна», вірш «Дарунок») [3, с. 92].

Інші біблійні герої подекуди постають імпліцитно — наприклад, у «Зорі провідній» (уже цитований верлібр «Дарунок»), згадуються Давид і Вірсавія: лірична героїня звертається до них після медитації, зверненої до Господа (Отця і Сина) і Пречистої: «Він, Всемогутній, що підносить свій довгий крок через гріх, / Може ширити, як у Давида і Бетсаби, переказані міри...» [3, с. 93], причому помітно, що Новий і Старий Завіт контрастують. Або: у вірші «Ізольда до Трістана» (збірка «Елегії») кельтський світ несподівано змінюється на екзотичну бразильську реальність, причому впливає принцип християнства, прагнення до обоження, але в жіночій іпостасі — Анімою ліричної героїні постає розкаяна грішниця Марія Магдалина: «Якби ж могли, як Марія, припасти Йому до ніг...» [3, с. 113]. Така асоціація (і навіть ототожнення Ізольди себе з Магдалиною) зрозуміле, враховуючи сам контекст легенди, де кохання постає фатальним і не платонічним. Отже, постає концепт гріха. З одного боку, перехід від язичництва до християнства тут умотивований самою традицією куртуазної літератури, а з другого — поезія демонструє авторську рецепцію Богоматері. Святі, зокрема улюблений письменницею Франциск Ассізький («Франческо з Ассижу» в авторській транслітерації), постають не лише як земні постаті або візуальні образи житій чи ікон, але й як натяки чи спогади ерудованої особистості в її прагненні зберегти власну сутність: «Хто зрозуміє / Лагідну мову святого з Ассізі, / Що павукові ладнав роздерте прядиво?» [3, с. 107] (збірка «Елегії», вірш «Тореадори і герої»). Інша міфологема — свята Єлизавета Тюрингська: «Чи ти та свята, що роздає троянди / Убогим, для кожного по одній? / — Мені дала найкращу — і пішла, / Бо стільки рук простягалася за тобою...» [3, с. 117] (збірка «Елегії», вірш «Свята Єлизавета» — перша частина «Триптиха»). Кінцівка відсилає до сутності християнства — духовності: «Чому не можу простягнути руки за долею твоєю, / Як за трояндою?» [3, с. 117]. Єлизавета Угорська, або Єлизавета Тюринзька (1207–1231, Марбург) — принцеса з угорської династії Арпадів, ландграфиня Тюрингії, католицька свята, францисканська терціарка. За житієм, жорстокий чоловік забороняв святій допомагати бідним, і одного разу, коли воїни перехопили її з кошиком хлібів, сталося диво: їжа перетворилася на троянди. Це диво розповідають про кількох святих — наприклад, про Касільду Сарацинку (Голедську) та Ізабеллу Португальську. Троянда в католицизмі постає багатозначним символом, який письменниця розширює.

Медитативність лірики В. Вовк має складні причини. По-перше, це виразно християнський контекст (згадуються католицькі медитації, зокрема, дуже потужні практики езуїтів; традиція брєвіарію, молитви на вервиці, тощо). Звідси — символіка та настрої екстазу. Водночас латинський вплив сусідує з візантійським. По-друге, язичницька складова (форма замовлянь, причому не лише українських, але й бразильських) — це і окрема структура, і водночас доповнення християнської традиції, досягнення синкретизму. По-третє, це теоретична база, якою письменниця оперує з юності: антична і німецька класична філософія, західноєвропейське мистецтво (наприклад, французьке) тощо.

Інші міфологеми, наявні в поезії В. Вовк, різноманітні. Становлять інтерес ті, які мають негативну конотацію. Це, наприклад, бразильські божества і духи (яких В. Вовк називає «чортами»), тобто невидимі язичницькі сили; християнський диявол, біс-спокусник у різних іпостасях і всі похідні від них (у тому числі трикстер — український чорт); біблійні персонажі (Прод, Ксеркс та ін.); коні Апокаліпсису; тоталітарний вождь, починаючи від традицій абсолютної монархії, злий геній нації (Распутін). Зокрема, апокаліптичні мотиви виразно простежуються в новітній творчості В. Вовк 2014–2015 рр. (збірки «Майдан», «Вогонь

Купали», «Ораторія хвали»). У річищі неоміфологізму авторка протиставляє міфологеми творця і руйнівника, здійснює транспонування цих моделей. Також стиль В. Вовк схильний до емблематики; водночас авторка простежує зміну філософського сприйняття міфологеми в історичному розрізі. Її есема і міфологема не сталі конструкції і не копії готових моделей, а варіативні комбінації, які нагадують еволюцію живого організму. Це викликає асоціацію з принципом творіння у міфології (космогонією), космосом і хаосом.

Отже, проведений аналіз підтверджує, що есема і міфологема є одними з базових засад лірики В. Вовк. Інтуїтивний процес творчості, поєднаний з класичною освітою і доповнений ерудицією, а також неординарним життєвим досвідом, зумовив оригінальне сприйняття і використання цих концептів. Робота має перспективу продовження, оскільки принцип міфологеми переосмислюється відповідно до вимог сучасності.

Список використаної літератури:

1. Астаф'єв О. Поети «Нью-Йоркської групи» / Олександр Астаф'єв. — Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. Гоголя, 1995. — 30 с. (Література української діаспори. — Вип. 6).
2. Величко З. Міфологема «Галичина» в комунікативному дискурсі міжвоєнного періоду: між Сходом і Заходом / Зоряна Величко // *Ukraina: narracje, języki, historie* / red. nauk. M. Gaczkowski; red. prow. J. Klyus; rec. G. Hryciuk, P. Jóźwikiewicz, K. Kusal, A. Matusiak; Stowarzyszenie Badaczy Popkultury i Edukacji Popkulturowej «Trickster», Wrocław 2015. — S. 110, 112.
3. Вовк В. Поезії / Віра Вовк. — К.: Родовід, 2000. — 422 с.
4. Гримич М. Життя і побут українського селянина в Бразилії: календарний цикл / Марина Гримич // *Українці Бразилії = Os ucranianos do Brasil = Ukrainians in Brazil: історико-етнологічне дослідження* [гол. наук. ред. М. Гримич та ін.]. — К.: Дуліби, 2011. — С. 219.
5. Зборовська Н. «Наша пані» Леся Українка у тлумаченні Оксани Забужко (інтелектуальні парадокси культурного фемінізму) / Ніла Зборовська // *Слово і час*. — 2007. — № 9. — С. 69. — *Бібліогр. в підрядк. прим.* (Рец. на кн.: «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій»). — Сер. «Висока полиця». — К.: Факт, 2007. — 640 с.).
6. Погребная Я. В. Актуальные проблемы современной мифопоэтики / Яна Всеволодовна Погребная. [Учебное пособие] [2-е изд., стереотип.] [Электрон. ресурс]. — М.: Флинта, 2011. — 178 с. — Режим доступа: <http://coollib.net/b/280006>.
7. Стоян С. П. Символ в образотворчому мистецтві первісної доби / Стоян Світлана Петрівна // *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць*. — Вип. 22. — К.: Міленіум, 2012. — С. 266–267.
8. Фрейденберг О. Миф и литература древности / Ольга Фрейденберг. — [2-е издание, исправленное и дополненное]. — М.: Изд. фирма «Вост. лит.» РАН, 1998. — 800 с.
9. Эпштейн М. На перекрестке образа и понятия (Эссеизм в культуре нового времени) / Михаил Эпштейн // *Эпштейн, М. Парадоксы новизны*. — М.: Советский писатель, 1988. — С. 361.

Mythopoetics of the Lyrics by Vira Vovk: Essem and Mythologem

The article deals with the problem of essem and mythologem in the neomythological aspect on the material of Vira Vovk's poetic texts. The methodology of research is wide and appeals to modernity. Christology and Mariology are the main methods of the research. The paper is an attempt to compare verbal facet (lyrics) and images of material folk art in the works by Vira Vovk.

Key words: neomythologism, myth, «non-myth», mythopoetics, essem, mythologem, meditative, Vira Vovk.